

Pregledni znanstveni rad
UDK:327.33(4-12)
Primljeno: 10.svibnja.2012.

Gradnja povjerenja kao uvjet stabilnosti europskog jugoistoka

Vesna Ivanović*

Sažetak

U radu se objašnjava značaj povjerenja i razmatra značaj izgradnje povjerenja kao uvjeta stabilnosti europskog jugoistoka. Izdvojen je pojam povjerenja, a za teorijsku metodu koristila se Fukuyamina metoda povjerenja. Naglasak je stavljen na potrebu izgradnje demokratske kulture. U zatvorenom društvu ne može se biti spontan, kao što se ne može otvoriti a da se nema povjerenje u najbližoj životnoj i radnoj okolini. Jedan od zaključaka je da se termini otvorenost, spontanost i povjerenje ne mogu suprotstavljati. Oni su komplementarni i značajni za održavanje prijateljstva, sloge i sklada.

Ključne riječi: povjerenje, spontanost, otvorenost, demokratska kultura

Stabilnost europskog jugoistoka razmatra se u znatnom broju radova. Ipak, dvadeset godina nakon rata još uvijek nije jasno prepoznat značaj izgradnje povjerenja kao uvjeta stabilnosti ovoga područja. Ne samo da radova na ovu temu nedostaje već se nedovoljno koriste iskustvene metode i unatoč jednostavnoj činjenici da znanost traži istinu, kao što se pravednost smatra osnovom dobrog društva. Predmetna tema odnosi se na našu konkretnu stvarnost koju uočavamo i sagledavamo kroz iskustva, mišljenja i osjećaje, te se stoga na sebi svojstven način gradnja povjerenja izdvaja važnošću za stabilnost europskoga jugoistoka. Ona svakako jest jedan od uvjeta kojim se omogućuju kako razvojne perspektive, tako i sloboda, društvena jednakost i ljudska solidarnost.

Na koji se način razmatraju stvarni odnosi između pojedinaca, naroda i država na ovome području? Odgovor na to pitanje može biti posve običan i uzvraćen na način nerazumijevanja, kao što se nezanimljivim drži većina događaja kojima smo okruženi. Ukoliko većina u prvi mah doista i pomisli tako, treba se zamisliti nad sadržajem znanja koje imamo i metoda koje primjenjujemo kako bismo poboljšali život samima sebi i jedni drugima. Ne treba pritom držati nebitnim nepokazivanje volje da se istraživački ispituju odnosi uvjetovanja ove i sličnih tema. Osobito iz razloga što je većina nas

* Dr. sc. Vesna Ivanović, viši predavač na kolegiju "Menadžment, kriza i katastrofa u EU" na Specijalističkom diplomskom stručnom studiju kriznog menadžmenta Veleučilišta Velike Gorice

svjesna da izbjegavanjem rada na ovoj i sličnim temama ostaje otvorena mogućnost za neke nove sukobe, za koje neće biti teško pronaći razloge.

Razmatranju odnosa pojedinaca pridaje se pozornost kada se nastoji prikazati su-parništvo, odnosilo se to primjerice na radnu sredinu, na zbivanja pri svakodnevnoj trgovini ili na izjave predsjednika stranaka, predsjednika država, sasvim je svejedno. Ipak, nije jednako kada se nadmetanjem želi postići bolji rezultat i kada se nadmeta-njem žele izoštriti suprotnosti. Primjeri su posvuda oko nas. Ono što znatna većina ljudi u Hrvatskoj prati putem sredstava informiranja jesu primjerice aktualni istupi premijera Milanovića u vezi s odlaskom guvernera Narodne banke Hrvatske, kao i istu-pi predsjednika Srbije Nikolića i predsjednika Hrvatske Josipovića o odlasku, odno-sno neodlasku na inauguraciju u Beograd. No izrazi koji se koriste pred javnošću nisu jednaki stvarnom životu, pojedincima u uvjetima u kojima žive, njihovim idejama, slobodnim inicijativama u radnim procesima, kao ni elementarnim egzistencijalnim borbama. Vezano za temu odlaska predstavnika Hrvatske na Nikolićevu inauguraciju, izostavljam spominjanje procjena uspješnosti prevladavanja nacionalne infekcije deve-desetih, a izdvajam dugotrajne ovacije kojima su praćeni sasvim aktualni ciklusi regio-nalnih koncerata beogradske, ljubljanske i zagrebačke filharmonije.

Izdvojeni aktualni primjeri pokazuju jednu običnu razinu opažanja prema izdvoje-nom istraživačkom pitanju, dok su metodološko iskustvo i saznanja o društvenim po-javama i procesima dobivena metodološkim putem druga razina sagledavanja. Uspo-redba ovih dviju razina, odnosno usporedba običnog i znanstvenog iskustva i saznavan-ja, pruža znatno jasniju sliku o društvenoj stvarnosti. Otvara se prostor za izdvajanje važnosti uspostave mira, primjenjivanja jasnih demokratskih metoda koje će zaživjeti u društvu, smanjenja stupnja socijalne isključenosti brojnih članova društva, odnosno primjene kvalitetnog i dostojanstvenog života svih članova društva.

Za razliku od kritike koja nije pokretačka povijesna snaga i kojom nije moguće ot-krivati nove mogućnosti i tako mijenjati lokalne prilike, odnosno svijet u kome živimo, ovu temu pokušat ću prikazati sa znanstvenog stajališta s ciljem iznalaženja pozitivnog rješenja. Sagledavanje istraživačkog pitanja neću dovoditi u vezu s rutinskim postup-kom iz razloga što želim doći do saznanja kako poboljšati društvenu stvarnost na način da se povjerenje iz mogućeg pretvoriti u stvarno.

Naravno da ovakav pristup uključuje različita sagledavanja, koja se mogu grupira-ti prema: principima vođenja, pasivnom ili aktivnom promatranju događaja, jasnim društvenim opservacijama, otvorenim ili zatvorenim pristupima, definiranjima proble-ma, korištenim procedurama, svođenjem društvenih proturječnosti na manju mjeru ili njihovim kulminiranjem, primjenama tehnika, usklađenosti ili prepuštanjem općoj

improvizaciji, dosljednosti, općim ili parcijalnim interesima, i konačno istinitosti. Ovo je samo dio mogućih sagledavanja istraživačkog pitanja. Smisao je da se putem slobodne istraživačke inicijative do rješenja dođe na osnovi vlastitoga rada. Tako će se ujedno omogućiti i kriterij provjerljivosti.

Primjenom istraživačkih metoda i postupaka objasniti ću značaj povjerenja i razmotriti značaj izgradnje povjerenja kao uvjeta stabilnosti europskog jugoistoka. Za osnovu razmatranja uzimam desetu tezu o Feuerbachu: stanovište je starog materijalizma „građansko društvo“; stanovište je novoga *ljudsko* društvo ili društveno čovječanstvo (Marx, 1989:339, 343).¹ Kako su se posljednjih dvadeset godina istraživanja na osnovi kulturalnog pristupa razvijala velikom brzinom, izdvojiti ću *društvo povjerenja*, jednu od teorija koja je proizašla iz ovog pristupa (Vujčić, 2008:11).²

Spomenut ću Bruterove (M. Bruter, 2005., *Citizens of Europe?...*) stavove o razvoju europskog političkog identiteta, odnosno politiku identiteta koja kao komponenta difuzne potpore predstavlja ono što H. Eckstein naziva „rezervom političke legitimacije“.³ Vujčić navodi da taj element političke kulture omogućuje određenu stabilnost sustava i preživljavanje u uvjetima njegova stresa.

U početku ću, u cilju shvaćanja bitnih aspekata predmetnog istraživanja, kategorijalnim aparatom objasniti pojam povjerenja, izostavljajući osnovne odrednice europskog jugoistoka iz razloga što sam ih raščlanjivala u proteklim radovima. Za misaonu djelatnost u poimanju objektivne stvarnosti koristiti ću iskustvenu i teorijsku metodu (Putnam, Fukuyama).

Pojam povjerenja

Prema *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* riječ *povjerehe* označava spremnost povjeriti kome što,⁴ a za riječ *povjerovati* navodi se da označava vjeru, držanje čega isti-

1 Marx, Karl, Teze o Feuerbachu, u Marx, Karl, Engels, Friedrich, Rani radovi, deveto izdanje, preveo Stanko Bošnjak, Naprijed, Zagreb, 1989.

2 Vujčić, Vladimir, Kultura i politika, Politička kultura, Zagreb, 2008., str. 11

3 Vujčić, Vladimir, 2008:158

4 U objašnjenju se navodi između rječnika samo u Šulekovom njemačko-hrvatskom (njem. das Vertrauen, Zutrauen) i u Popovićevom (poverehe; das Vertrauen, Zutrauen); oni u narodu ne mogu imati pravo povjereha. Vuk odgovara na 1. 8. Povjerehe das Vertrauen. Jur. pol. term. 590. Kod nega će dobiti povjerehe. Petrović - Neg. Šćep. 179. Dubrovnik je ... imao svuda povjerehe radi bogatstva i neovisnosti i radi tvrde svojih ugovora. Daničić, isto, 249. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, obradio T. Maretić, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1935., dio XI, str. 270

nitim, od *po-vjerovati*. Najstarije potvrde one su u Ančića i u Kavačina, što se navodi primjerima,⁵ *povjerovati kome ili čemu*,⁶ *povjerovati što*,⁷ *povjerovati u koga ili u što*.

Prema *Hrvatskom enciklopedijskom rječniku* riječ *povjerenje* označava odnos u kojem se vjeruje, u kojem jedna strana ili dvije ili više strana međusobno prihvaćaju kao istinu ono što se tvrdi, prihvaćaju kao ispravan postupak drugoga bez provjeravanja unaprijed (*imati povjerenja, gajiti povjerenje, izraziti povjerenje, ukazati povjerenje /kome/ = dati priliku kome da se iskaže, da pokaže što zna, da se pokaže u dobrim svojstvima; iskazati /komu/ povjerenje, dati priliku da se iskaže, da pokaže što zna; /reći/ u povjerenju*, ono što je rečeno mora ostati u tajnosti, između govornika).⁸ Pridjev *povjêrljiv* prema ovom *Rječniku* označava: 1. koji nije za javnost, tajan (*povjerljiva vijest*), 2. u kojeg se ima povjerenja (*pouzdan prijatelj*), 3. koji prilazi s povjerenjem (*povjerljiv pas*).

The Oxford English Dictionary navodi da riječ *povjerenje* (engl. *trust*) označava posjedovanje, uživanje vjere, odnosno znači imati povjerenja, imati pouzdanja; oslonac, oslanjanje.⁹ Ovom riječju pokazuje se postojanje vjere ili osjećaja povjerenja u vezi s nečim ili nekime. Bit je riječi *povjerenje* oslanjanje na istinitost ili dokaz (osoba i sl.) s očekivanjem sigurnosti i bez straha od posljedica; povjeravanje na skrb, odnosno ulaganje, poklanjanje kredita za određenu robu, držanje ili korištenje za dobrobit drugoga. Iako se koristi u frazama poput „dati na povjerenje“, kvalitete kojima se označava nešto ili netko dostojan povjerenja; vjernost, ljubaznost, odanost, vjernost, danas su rijetkost.

5 Mnogi hoće navistovat ... al' nemojte povirovat. Kavačin 558 b. Više on učini, negoli mi ikada smismo poželiti, više negoli povirovat mogasmo. Kanižlić uzr. 53. Tako se dogodi, da je s velikom žalostju starešina povirovao (t.j. klevetniku). Rapić 33. Ova (t.j. žena) razumivši odma povirova i otiđe drugim ženam i kaza im svaka. Palikuća 19. Oni se ne ktiše ni malo braniti, nego odmah povirovaše. M. A. Relković sabr.33.

6 Ako t' kažu, možeš nima povirovat. Kavačin 469 a. Povirova Abraham ričma Božjima. Pavić ogi. 25. Više povirovasmo nemu (t.j. đavolu) ... negoli Bogu. Lastrić svet. 176 b. Povirova čovik govorenu, koga mu reče Isus. Leaković gov. 237. I ti, bane, povjerova mene (t.j. meni). Nar. pjes. Vuk 2, 275. Ali im ne povjerova Godolija. Daničić Jerem. 40, 14. Ninevljani povjerovaše Bogu. jon. 3, 5. I Povjeruje mu (t.j. lažljivcu) kraļ. Nar. prip. mik. 70.

7 Ovo bi ti od ovako velikoga grešnika povirovati mogao (tj. da on može takvo čudo učiniti)? Kanižlić fran. 185. Ovo nitko ne može povirovati. kam. 46. Što nije ni pomislit slobodno, a još manje povirovati. M. A. Relković sat 18...

8 Hrvatski enciklopedijski rječnik, ur. Matasović, Ranko; Jojić, Ljiljana, Zagreb, 2003., str. 1008. Također: Hrvatski enciklopedijski rječnik, autori Anić et. al., EPH d.o.o., Novi Liber d.o.o., Zagreb, 2004., knjiga VIII, str. 186

9 The Oxford English Dictionary, Oxford at the Clarendon Press, 1933., svezak XI, str. 432-433

a) 1225. Aner. R. 274. me haueð truste to Godes helpe bet euer is neih bute zif bileaue trukie.

b) 1485. Caxton Fables of Auian: He is wel a fobe that setteth his hope and truste in a woman.

c) 1860. Tyndall Glac. I. xix. 134 We had... to get round overhanging ledges, where our mam trust was in our feet...

U najširem značenju riječju povjerenje označava se vjera u nekoga, sigurnost da se na nekoga može osloniti. Iskazivanjem povjerenja dajemo priliku nekome da se iskaže, pokazujemo da imamo povjerenje u nekoga ili nešto, a kada navodimo da govorimo u povjerenju, pokazujemo da ono što je rečeno ostaje u tajnosti između govornika. Ako se pouzdamo, uzdamo u koga ili nešto, smatramo i pokazujemo da netko ili nešto ne izaziva sumnje, odnosno da zaslužuje povjerenje.

Fukuyamina metoda povjerenja

Moralna pravila i navike ono su što članovima zajednice daje osnovu za međusobno povjerenje. Odluke da se pomogne članovima zajednice nisu zasnovane na uskim sebičnim interesima. Motiviranost nekim višim ciljevima nadilazi egoistične interese pojedinaca, tako da međusobno povjerenje unutar svake zajednice postaje samo sebi ciljem. Tako počinje objašnjenje značaja povjerenja u primjerima u knjizi jednostavnog naslova *Povjerenje* poznatog sociologa, profesora ekonomije Francisa Fukuyame. Posebno se izdvaja da su u svim uspješnim ekonomskim društvima zajednice povezane povjerenjem.

Nedostatno oslanjanje na zajednicu, nedostatak „društvenoga kapitala“, odnosno nesposobnost međusobne suradnje, prema Fukuyami, osnovni su problemi koji otežavaju ostvarivanje povjerenja. Prema sociologu Jamesu Colemanu, nedostatak „društvenoga kapitala“, odnosno sposobnost ljudi da zajednički rade na postizanju zajedničkog cilja u skupinama i organizacijama, jedan je od problema (Fukuyama, 2000:21-22). Pojam ljudskoga kapitala, koji su ekonomisti shvatili i naveliko primjenjuju, kako se izdvaja, počiva na pretpostavci da se kapital danas sve manje izražava u zemljištu, tvornicama, alatima i strojevima, a sve više u znanju i vještinama ljudskoga faktora. Takvo je sagledavanje bitno jer u tom smislu treba promatrati Fukuyamina razmatranja o društvenom kapitalu, odnosno povjerenju, koje će, kako je izdvojeno, postati važnije od fizičkoga kapitala. Iznescena teza prošla je gotovo nezapaženo, što je samo jedna u nizu potvrda o izbjegavanju napora jednostavnog razmišljanja. Moralna inferiornost, raznorazne nedoumice, postupanja po navici i duhovno siromaštvo šire se kao pošast u društvu. Povremene akcije koje se poduzimaju u takvoj nezdravoj klimi odlikuje slaba izražajnost, dok se znatnom dijelu njih mogu pripisati paradna obilježja.

Coleman tvrdi da se osim znanja i sposobnosti značajan dio ljudskoga kapitala odnosi na sposobnost čovjeka da surađuje s drugim ljudima, što nije važno samo za ekonomski život, već i za svaki drugi oblik društvene egzistencije. Sposobnost suradnje ovisi s druge strane o stupnju spremnosti svake pojedine zajednice da sudjeluje u

određivanju pravila i vrijednosti te da interese pojedinca podredi interesima šire društvene zajednice. Iz tako određenih i prihvaćenih vrijednosti proizlazi povjerenje, koje u konačnici ima izrazitu i, kako se još navodi, mjerljivu ekonomsku vrijednost. Kako bi se izbjeglo podvrgavanje pritisku bilo koje vrste, zanimljivo je da se drži da pasivnost i monotonost neizravno postaju korisnima, a njihov izraženi oblik poprima odlike postupaka birokratske centralizacije s gubljenjem životnosti i kreativnosti. Uz takva shvaćanja, zbog gubitka poštovanja i izraženih samovolja, svakodnevni odnosi među ljudima ostali su bez osnovnih putokaza društvene političke prakse.

Fukuyama spominje moć neoklasične teorije, koja se zasniva na činjenici da ljude češće motivira vlastiti interes nego opći cilj ili dobro. U postavkama J. Benthama vezano za definiciju koristi, u osnovi stvaranja zadovoljstva i izbjegavanje bola, objašnjava se da u brojnim slučajevima ljudi nastoje ostvariti i neke druge ciljeve, a ne samo ostvariti korist za sebe. Najveću ekonomsku učinkovitost ne ostvaruju nužno racionalni egoistični pojedinci, već skupine pojedinaca koji zbog osjećaja zajedničke pripadnosti nekoj zajednici mogu uspješno zajedno raditi. Kako ljudska bića učestalo ne podređuju sve izravnoj zaradi u novcu, već naprotiv, nastoje prvo zadovoljiti zajedničke interese, autor navodi da neoklasični model ne pruža potpunu sliku o ljudskoj prirodi (2000:31, 35).

Zanimljiv je način na koji Fukuyama izdvaja sposobnost suradnje. Ljudi koji jedni drugima ne vjeruju radit će kooperativno samo u čvrstoj strukturi formalnih pravila i propisa o kojima prethodno treba pregovarati, usuglašavati ih, a ne tako rijetko nametati ih prinudnim sredstvima.¹⁰ U suvremenom svijetu brojni su primjeri ugovornih obveza, od tvrtki do saveza država. Istodobno je jasno i kako niska razina udruživanja

---

¹⁰ Fukuyama je izdvojio jedan od primjera u kojem nedostatak povjerenja dovodi do loših ekonomskih rezultata, a samim tim i socijalnih posljedica: U nekom malom gradiću južne Italije, u vrijeme pedesetih godina, Edward Banifield primijetio je da bogati i utjecajni građani nisu voljni zajedničkim naporima izgraditi školu ili bolnicu, bez obzira na to što je za to postojala prijevika potreba. Isto tako, bez obzira na obilje slobodnoga kapitala i radne snage, nisu smatrali svojom obvezom da u mjestu izgrade tvornicu jer su smatrali da je poduzimanje svih takvih aktivnosti bila obveza države (2000:21). U odnosu na ovaj primjer, ne bi bilo korektno previdjeti jedan sasvim zanimljiv primjer s područja dalmatinskog zaleđa. Izgradnja škole u Golubiću Obrovačkom (gdje se održavaju tradicionalni skupovi CHDR-a) primjer je gradnje povjerenja. Naime do 1945. godine djeca iz Golubića išla su na redovno školovanje u manastir Krupa. Najpoznatiji prosvjetitelj koji je opismenjivao narod toga kraja bio je književnik i filozof Dositej Obradović. Od 1945. godine više od 700 učenika pohađalo je školu u Golubiću, koja je prestala s radom 1995. godine. Uslijed stalnog propadanja škole koja nema učenika, sami mještani početkom 2007. godine krenuli su u akciju prikupljanja novca za obnovu škole jer izdvojena novčana sredstva grada i županije nisu bila dovoljna. To je jedan od rijetkih primjera koji ne pokazuje samo povjerenje, nego obraća pozornost na važnost obrazovanja, a više od svega izašla je na vidjelo vjera u bolju budućnost. J. Veselinović (2010:64, 69-71), Golubić (Obrovački) kroz vjekove i danas, drugo, izmijenjeno i dopunjeno izdanje, J. Veselinović, Golubić, Novi Sad

izaziva izrazito čvrstu povezanost skupina kriminalaca. Ukoliko među ljudima koji zajedno rade vlada povjerenje, jer se svi vladaju prema zajedničkim etičkim normama, samo poslovanje odvija se uz znatno niže troškove. Takvo društvo, navodi autor, bit će spremnije za organizacijske promjene jer će viši stupanj povjerenja spriječiti nastanak velikog niza društvenih odnosa. Opet, široko rasprostranjeno nepovjerenje u društvu traži plaćanje poreza na sve vrste ekonomskih aktivnosti, poreza koje društvo s visokim stupnjem povjerenja ne poznaje (2000:42).

Spontano društvo nastat će jedino ukoliko društvo bude oslobođeno velikih i glomaznih organizacija, počevši od saveznih vlada pa do velikih korporacija. S komunikacijom koju pokreće suvremena tehnologija, dobre informacije potisnut će loše, poštenu i kreativni pojedinci izbjegavat će prevarante i parazite, a ljudi će se udruživati na dobrovoljnoj osnovi kako bi zajednički ostvarili sve korisne ciljeve. Propast hijerarhije i autoriteta neće biti od pomoći ukoliko ne bude povjerenja i zajedničkih etičkih normi. Isto tako, određeni stupanj hijerarhije jest potreban, kako zbog asocijalnosti manjeg broja ljudi, tako i zbog prijevara ili izazivanja nevolja pokušajima podriivanja ili iskorištavanja određenih skupina. Fukuyama kaže da zajednice ovise o uzajamnom povjerenju i bez njega neće doći do spontanog rasta zajednice (2000:38-39). U objašnjavanju spontane društvenosti navodi se da društvo s visokim stupnjem povjerenja može na znatno prilagodljiviji način organizirati radno mjesto koje će biti orijentirano na skupinu i na kojem će se odgovornost prenijeti na niže razine upravljanja. Društvo s niskim stupnjem povjerenja mora izgraditi cijeli niz birokratskih pravila kako bi svoje zaposlenike odvojilo od svih oblika upravljanja.

Postavlja se pitanje je li Fukuyamino *spontano društvo* naslijeđe *otvorenog društva* jer autor nije dovoljno jasno odredio razliku između ta dva pojma. Naime ukoliko su ovi i slični izrazi uobičajeni postupci za svaku predvidljivu priliku koja rezultira aktivnim vodstvom i pasivnim masama, u tom slučaju daleko smo od spontanosti kao sinonima stvaralaštva inventivnih pojedinaca za bolji ljudski svijet. Fukuyama je posve u pravu kada kaže da zajednice ovise o uzajamnom povjerenju, no ipak nije dovoljno davanje važnosti oslobađanja društva od velikih i glomaznih organizacija. Naime velike i glomazne organizacije mogu se u razmjerno kratkom vremenu reorganizirati u brojne manje i znatno operativnije radne jedinice, a da pritom sadržaj ostane isti. Iako utjecajne, kvantitativne promjene nemaju presudan utjecaj na kvalitetu. Bez obzira na pojedinačne izraze naše volje za isticanjem humanog smisla življenja, plodovi humanizacije ljudskih odnosa bit će plodonosni tek u povijesno pogodnom trenutku. Zasad je dovoljno upitati se ulazi li u prirodno ponašanje i proizvodnja oružja koja dovodi do propasti drugih ljudi? Kada se svim snagama potisne ta vrsta pošasti, bit će otvorena

mogućnost, kako je to H. Spencer nazvao, za jedno više društveno stanje.¹¹ Skidanje koprane s onoga što se tvrdi u odnosu na ono što je stvarno, neovisno o autoritetu, važno je za shvaćanje nećijih pobuda i njihove opravdanosti. Kada ljudi dugo gledaju u nešto bez razumijevanja, tada bi oni koji održavaju ništavnost takvih prilika i okolnosti trebali barem dati odgovor na pitanje koliko su učinili na prosvjećenju naroda. Na taj se način pokazuje razlika između stvarnih nastojanja i prakticiranja samog obrazovanja u civiliziranom društvu, kao i iluzija o njima. Ujedno je u pisanju povijesnih prikaza važno izdvojiti takve primjere jer je lako skrenuti na stranputicu na kojoj je itekako otežano prilagođavati se zahtjevima i potrebama vremena. Recimo, odlikama vremena u kojem živimo. Govori se o slobodnim pojedincima i narodima, a istodobno se suvremenim metodama porobljavaju drugi pojedinci i narodi. Govori se o globalizaciji, a na malim područjima primjenjuje se politika upravljena protiv svakog međusobnog zbližavanja i uspješnog unutarnjeg razvoja. Govori se o važnosti razvoja, a provodi se prikrivanje prisutnosti tako da u plastičnom opisu nastaje situacija u kojoj jedna strana vara i obmanjuje drugu. Takva igra skrivača nije dječja igra, nego način života određenih interesnih skupina. Naravno da je ogorčenje koje se javlja i proizlazi uslijed takvih okolnosti, u kojima znatna većina ljudi dospijeva u stanje gladi, potpune materijalne bijede i nezaposlenosti, izazvano posljedicama marginalizacije, siromaštva i socijalne degradiranosti. U tom slučaju treba vjerovati u čudo kako ne bi došlo do korjenitih promjena u političkim, društvenim i ekonomskim odnosima izvedenih nasilnim putem. Ne zbog opravdane pobune masa, nego zbog nedostatka odgovora na rješenje proturječnosti uslijed kojih čovjek postaje „poniženo, ugnjeteno, napušteno, prezrelo biće“. Naime u zatvorenom društvu ne možete biti spontani, kao što se ne možete otvoriti, a da nemate povjerenja u najbližu životnu i radnu okolinu. Zato se pojmovi otvorenosti, spontanosti i povjerenja ne mogu suprotstavljati, oni su komplementarni i značajni za odražavanje prijateljstva, sloge i sklada.

U objašnjavanju važnosti povjerenja Fukuyama se ne zadržava na izdvajanju birokratskog mentaliteta¹² i njegova utjecaja na povjerenje. Nekoliko bitnih odrednica ipak je neophodno spomenuti kako bismo mogli bolje sagledati međusobnu suradnju ljudi i proces povjerenja. Poželjna odlika birokratskog mentaliteta jest poslušnost.¹³ Kao

11 Principles of Sociology, New York, 1910., II, str. 663, cit.: Durant, Will, Um caruje: životi i mišljenja velikih filozofa, s engleskog preveo Miloš Đurić, Dereta, Beograd, 1990.

12 Pojmovi birokrat, birokratski i birokracija uglavnom su pogrdni. Oni podrazumijevaju omalovažavajuće kritiziranje osoba, ustanova ili postupaka. L. Mises, 2005:13

13 Poslušnost se obavlja u odnosu na pravila, ne na osobe. Weber ističe da svugdje gdje se u povijesti pojavila, birokracija nikada nije više propala, sugerirajući time njezin pobjedonosni hod. (Weber, 1999:64)

instrument imperativne koordinacije, kako birokraciju naziva Weber, birokratski aparat s vremenom je izrastao u samostalnu autoritarnu konzerviranu mašineriju koja je sebi dala važnije mjesto u odnosu prema stvarnim nositeljima društvene proizvodnje. Zahtjevi za izvršenje poslova izvršavaju se bezuvjetno prema pismenim ili usmenim zahtjevima nadređenih. U tom procesu usvojena su i određena zakonska pravila, no nepromišljenost i podložnost izvršitelja propisanim pravilima bez propitivanja valorizacije zahtjeva također nisu rijetkost. S jedne strane takav proces rada ističe točnost, jasnoću, pokazuje postojanost i pouzdanost. Kao prednosti birokratskog načina upravljanja nad nebirokratskim Weber izdvaja: točnost, brzinu, jednoobraznost poslovanja, poznavanje dokumenata, trajnost, predvidljivost, strogu podčinjenost, uštedu na materijalnim i osobnim rashodima.¹⁴ S druge strane suviše revna primjena pravila ne ostavlja prostora za slobodan protok informacija, što za posljedicu ima karakterističnu vrstu prilagođavanja koja na dulji rok ugrožava kreativnost, odnosno onesposobljava stvaralaštvo dovodeći proces rada u „slijepu ulicu“, odnosno vraća radni proces u lošije stanje. Objašnjenje takvih i sličnih postupka i ponašanja može se tražiti u „doradi“ i usvajanju „potrebnih“ navika koje su jamac uživanja sigurnog financiranja. Uslijed poniznog izvršavanja naloga nastaju za ovu vrstu organizacije karakteristični ljudski odnosi, u rasponu od jasno uočene arogancije ljudi koji su na višim položajima u hijerarhiji, odnosno ljudi bez skrupula koji visok položaj koji zauzimaju u birokratskoj strukturu koriste za podčinjavanje i podcjenjivanje podređenih, do popustljivosti i ponižavanja skučenih ljudi. To dakako nije pravilo stoga što osornost nije odlika rezervirana samo za visoke hijerarhijske položaje. Takva specifična vrsta nemilosrdnih odnosa unutar birokratske mašinerije i sasvim solidna podrška koju imaju često je neodredivog podrijetla. Razlozi se mogu tražiti u obilju loših svojstava, stvaranja intriga, napada, potkazivanja i razdora. Ujedno, prema nepisanim pravilima takve vrste međuljudskih odnosa, ljudi koji izvršavaju naloge izvršavaju ih na način pokoravanja zakonskim propisima i pravilima, pa i sluganstva prema nadređenim. Zanimljivo je da i vrh i osnovica birokratske strukture za plaću obavljaju administrativne poslove (s tom razlikom što „vrh“

---

14 Weber, Max, *Wirtschaft und Gesellschaft*, str. 660-661, navedeno u: Đurić, Mihailo, *Sociologija Maksa Vebera*, 1997., str. 162-163 Pod birokracijom Weber podrazumijeva najracionalniji oblik društvene organizacije ili točnije, takav državni mehanizam koji sistemski usklađuje rad velikog broja pojedinaca i s najvećim mogućim uspjehom ostvaruje postavljene zadatke, bilo u okviru državne uprave, vojske, privrede ili neke druge grane državne djelatnosti. Iz razloga što je Weber imao na umu idealno tipski model birokrate, a ne prosječna svojstva konkretne birokratske strukture, M. Đurić navodi da je Weberovo shvaćanje nepotpuno i nedovoljno iskustveno zasnovano. Ono stvara pogrešan dojam da je birokratska organizacija znatno čvršća nego što stvarno jest te da svi elementi i organizacije podjednako unapređuju njezinu učinkovitost.

određuje ciljeve i raspoređuje proračunski novac).¹⁵ Zbog toga što u središtu zbivanja stoji odanost pravilima i postupak pokazivanja strogoće, njegovanje suradnje, rad na svakodnevnim međuljudskim odnosima, kao i pomoć ljudima koji se obraćaju s određenim molbama i zahtjevima završavaju u drugom planu.

Promatranje birokratske mašinerije važno je ne samo zbog sagledavanja važnosti povjerenja nego i zbog pristupa koji će uravnotežiti međusobne ljudske odnose kako unutar birokratske strukture, tako i izvan nje. Šuvar napominje da su birokraciju u tranziciji zamijenili tajkuni i menadžerska elita.¹⁶ Napomene radi, birokracija stručno znanje pretpostavlja humanističkom obrazovanju. Ideal je birokracije stručnjak za određenu vrstu posla, a ne svestrano razvijena osoba. Birokratska organizacija usporuje se sa stvaranjem željeznoga kaveza koji zatvara i ograničava ljude. Ujedno, izdvaja se da je u Weberovim očima birokracija bila i jest instrument moći prvog reda za onoga tko kontrolira birokratski aparat.¹⁷ Ukazujući na progresivne kritike birokracije, Mises navodi da su one usmjerene prije svega na birokratizaciju velikih tvrtki. Voditelji velikih tvrtki koji nisu nikome odgovorni postat će nasljedna aristokracija, a vlade će postati samo obične marionete svemoćne poslovne klike. Zastupnici progresivnog stajališta i *New Deals* ukazuju na to da birokracija nije ograničena samo na državu. Ona je opća pojava u gospodarstvu i u državi. Njezin je najopćenitiji uzrok „golema veličina organizacije“.¹⁸

Važno je upotrijebiti metode uzajamnog povjerenja kojima birokratski aparat neće postati sam sebi svrhom. Taj put važan je napokon i zbog samog razvoja društva. Dovođenje u vezu pouzdanosti sa slobodnim stvaralačkim osobama svoju svrhu pokazuje i u razvoju demokratske kulture. S tim je u vezi i pitanje teži li društvo licemjerstvu,

15 Mises navodi da u većini zemalja svako ministarstvo slijedi svoj smjer, radeći tako suprotno nastojanjima drugog ministarstva. Cilj je ministarstva rada postizanje viših plaća uz manje životne troškove, ministarstvo poljoprivrede iste vlade ima cilj ostvariti više cijene hrane, ministarstvo trgovine nastoji carinama povisiti cijene domaćih proizvoda. Zanimljivo je što se svako ministarstvo za monopolna ograničenja poziva na mjerodavna mišljenja stručnjaka na određenim područjima (2005:105). Zanimljiv je primjer izjava hrvatskog resornog ministra da bi država mogla smanjiti poreze na hranu kako bi hrana pojeftinila: „Država spašava građane od gladi smanjenjem poreza na hranu?“, Večernji list, 14. kolovoza 2012. Samo dan kasnije navedeno je da su dane izjave o brzom smanjenju PDV-a na hranu bile pogrešno protumačene. Objasnjeno je da su želje jedno, a stvarnost drugo, te da će zbog suše rast inflacije potaknuti cijene hrane. Sve u svemu, razlog za (ne)spretno dane izjave nije bilo teško naći. Pionira je ove priče da prema jednostavnom birokratskom modelu ministarstvo poljoprivrede ima za cilj ostvariti više cijene hrane.

16 Šuvar, Stipe, 2004:123

17 Haralambos, M.; Holborn, M., 2002:1054OPŠ

18 Mises, 2005:124

apatičnosti, isticanju pokornosti,¹⁹ gubitku poštovanja i samovolje pojedinaca ili zbiljski sadržajnoj čovječnosti, međusobnom poštovanju i osobnim dostojanstvima.

Zanimljivo je kako za „civilno društvo“ Fukuyama tvrdi da je ono potpuna zbrka posredničkih institucija, uključujući poslovna, volonterska udruženja, obrazovne institucije, klubove, udruge, medije, dobrotvorne ustanove i crkvena udruženja, koja se zasniva na obitelji koja predstavlja temelj društvenosti. Posredstvom obitelji ljudi su uključeni u vlastitu kulturu, dobivaju određene vještine, vrijednosti i znanja te iste zajednice prenose na nove generacije. Uspješno civilno društvo ovisno je o ljudskim navikama, običajima i etici – atributima koji se mogu oblikovati jedino posredno, putem svjesnog političkog djelovanja i jačati na druge načine, povećanom sviješću i uvažavanjem kulture. Prema Fukuyami, u obiteljskim društvima, kao što su Kina ili Italija, državna intervencija obično je jedini način na koji nacija može izgraditi industriju širokog razmjera i značajna je ako zemlja želi zauzeti makar malo značajniju ulogu u svjetskoj ekonomiji. S druge strane društva s visokim stupnjem povjerenja i društvenoga kapitala, kao što su Japan i Njemačka, mogu stvarati velike organizacije bez državne intervencije. Autor dovodi u vezu društva s visokim stupnjem povjerenja, odnosno obiljem društvenog kapitala – Njemačku, SAD i Japan – i sposobnost stvaranja velikih privatnih poslovnih organizacija. Navedeno je da su ta tri društva bila prva koja su uspjela razviti velike, suvremene, profesionalno vođene, hijerarhijski postavljene tvrtke. Ekonomije zemalja s razmjerno niskim stupnjem društvenog povjerenja, poput Tajvana, Hong Konga, Francuske i Italije, preplavljene su velikim brojem obiteljskih tvrtki. U tim zemljama, kaže Fukuyama, nedostatak povjerenja među ljudima odgodio je, a ponegdje i spriječio, nastajanje suvremenih, profesionalno vođenih korporacija (2000:29, 45, 386).

Sve u svemu, Fukuyama smatra kako društveni kapital kao iskušenje za povjerenje i kritična točka za zdravlje neke ekonomije počiva na kulturnom naslijeđu. Definicija kulture koju autor koristi navodi kako je kultura naslijeđe etičkih običaja. Izdvojen je i Weberov stav da povjerenje, koje je ključno za ekonomski život, proizlazi iz religijskih navika, a ne iz racionalne kalkulacije (2000:52). Za stvaranje demokracije, kao i za stvaranje kapitalističkih odnosa, prema Fukuyami (2000:57), potrebne su društvene navike. Naveden je primjer Istočne Europe i Sovjetskog Saveza s početka devedesetih godina 20. stoljeća, a autor smatra da su ljudi u tim zemljama intelektualno prihvatili demokraciju i kapitalizam umjesto komunizma, glasajući za demokratske reforme, no oni nemaju društvene navike koje su potrebne za stvaranje demokracije.

---

19 Razmatrajući višestrani pristup balkanskom fenomenu, Milica Bakić-Hayden (2006:86) navodi da je riječ pokornost, vrlo nepopularna u modernim vremenima, shvaćana kao stvar discipline, kao mjera duhovne izdržljivosti, prihvaćanje (vanjskih) okolnosti nametnutih putem volje providenja.

Suvremene gospodarske tokove nemoguće je zamisliti bez minimalne razine neformalnog povjerenja. Minimalnu količinu povjerenja i poštenja u svakom odnosu uzimamo zdravo za gotovo i pritom, kaže autor, zaboravljamo kako ona prožima svakodnevni život nekoga gospodarstva i neophodna je za njegovo glatko funkcioniranje. Samo po ugovorenim poslovima svijet lišen povjerenja među ljudima izgledao bi bitno drugačije.²⁰ Opće je pravilo da povjerenje nastaje kada zajednica sudjeluje u skupu moralnih vrijednosti na način da stvara očekivanja ispravnog i poštenog ponašanja. Vrijedi i sljedeće pravilo: što su kriteriji vrijednosti etičkog sustava neke zajednice viši, to je teže postati članom te zajednice, ali je i stupanj uzajamnog povjerenja i solidarnosti koji unutar te zajednice vlada veći (2000:185). Nobelovac Kenneth Arrow za povjerenje kaže (2000:182):

Ako ništa drugo, povjerenje ima vrlo pragmatičnu vrijednost. Povjerenje je značajno mazivo društvenog sustava. Vrlo je djelotvorno i spašava vas od dosta neprilika ako ste u mogućnosti osloniti se na riječ drugih ljudi. Nažalost, to nije roba koju možete tako lako kupiti. Čak i ako ga morate kupiti, uvijek postoji sumnja oko toga što ste zapravo kupili. Povjerenje i slične vrijednosti, kao što su odanost ili govorenje istine, primjeri su onoga što bismo mi ekonomisti nazvali „predmetnošću“. To su robe, artikli; oni imaju stvarnu praktičnu, ekonomsku vrijednost, one povećavaju djelotvornost sustava, omogućuju stvaranje više roba i inih vrijednosti. No one same po sebi nisu artikli kojima je tehnički moguće ili čak smisleno trgovati na otvorenom tržištu.

Za Fukuyamu povjerenje predstavlja proizvod otprije postojećih zajednica nastao na temelju zajedničkih moralnih normi ili vrijednosti. Te zajednice nisu proizvod racionalnog izbora u gospodarskom smislu. Stoga tvrdnje o važnosti društvenoga kapitala imaju smisla, osobito kada se promatraju u umijeću udruživanja s novim skupinama i zajednicama koje se iznova javljaju. No interesne skupine, kao ni virtual-

20 Kada bismo svakom ugovorenom poslu pristupali s mišlju da će nas druga strana nastojati prevariti samo ako uspije, tada bismo dosta vremena proveli ugovorno osiguravajući posao od svake i najmanje mogućnosti pronalazjenja zakonskih rupa, koje bi naš poslovni partner mogao zloupotrijebiti. U tom slučaju ugovori bi bili beskrajno dugi i detaljni, navodeći sve moguće nepredviđene troškove i definirajući sve obveze koje se uopće mogu zamisliti. S druge strane mi nikada ne bismo ponudili ništa više od onoga što smo zakonski dužni osigurati u poslovima zajedničkih ulaganja zbog straha da ne budemo bezočno iskorišteni i svaki pokušaj druge strane za preinakama vjerojatno bismo shvaćali kao prljavi trik kojim od nas žele dobiti više od onoga što im ugovorno pripada. Može se očekivati da će nas suprotna strana ipak uspjati prevariti ili ne izvršiti svoje obveze. Arbitraži također ne bismo vjerovali, te bi sve bilo upućeno na razrješenje putem suda, sa svim nezgrapnim popratnim pravilima i metodama, a vrlo često poslovi bi završavali kaznenim tužbama. Kako su opisi ovakvih slučajeva sve uvreženiji u američkom poslovnom okruženju, pokazuje se da u američkom društvu raste razina nepovjerenja (Fukuyama, 2000:183-184).

ne zajednice, kaže Fukuyama, vjerojatno neće moći zamijeniti stare moralne zajednice utemeljene na zajedničkim vrijednostima pri njihovom utjecaju na etičke navike. Slučajevi društava s niskom razinom povjerenja pokazuju da, kada je društveni kapital izgubljen, mogu proći stotine godine prije no što se on obnovi, ako ga je uopće moguće obnoviti (2000:384, 369).

Izgradnja demokratske kulture

Osnovni alat civiliziranog i obrazovanog društva jest demokracija. Pojam demokracije prema grčkim riječima *demos* (narod) i *kratein* (vladati) određuje se i doslovno shvaća kao *vladavina naroda*. U demokraciji vladavina proizlazi iz naroda, provodi je narod u interesu naroda (*Politološki rječnik*, 2001:15). Od grčke antike demokracija je podrazumijevala ustavni oblik i oblik državne organizacije vlasti, a kao proces i ideja o društvenoj jednakosti posebno dolazi do izražaja nakon Francuske revolucije. Danas taj pojam podrazumijeva vladavinu većine izraženu kroz odgovarajući politički sustav. Kao njezina osnovna obilježja prihvaćaju se: zasnovanost na pluralizmu mišljenja, odnosno na slobodno izraženoj volji većine građana putem općeg prava glasa i uz zaštitu prava manjina jamčenjem osnovnih ljudskih prava i sloboda; na stvarnoj podjeli vlasti na zakonodavnu, sudsku i izvršnu; ostvarenju vladavine zakona donesenih u poštovanoj proceduri na osnovi slobodnog sudjelovanja svih građana i slobodno izražene volje većine; zatim javno upravljanje društvom putem zakonitih institucija koje predstavljaju izabrani predstavnici naroda odgovorni biračima i smjenjivi od strane birača; postojanje drugih mehanizama kontrole vlasti od strane naroda čija je suverenost neotuđiva i najviša; te njegovanje političke kulture (*Sociološki rečnik*, 2007:75-76).

Naglašava se da je problem u tome što je ove općepoznate i općeprihvaćene principe znatno lakše teorijski oblikovati nego praktično ostvariti te u tome što se daju vrlo lako formalizirati i ideologizirati. Sve u svemu, demokracija je proces, način mišljenja i djelovanja, odnosno način života. Izgradnja demokratske kulture nije jednostavan proces. Još od vremena prosvjetitelja zabilježeno je da je odgajanje naroda za demokraciju značajnije od stvaranja demokracije za narod. Ova premisa aktualna je danas, kao i potreba za savladavanjem proturječnosti. U vremenu u kome živimo nije teško uočiti kako su društva opterećena raznim neriješenim problemima. Ne samo zbog toga, značajno je propitivati i istraživati određena razvojna razdoblja i kroz njih sagledavati primjenu stvarne demokracije kao oblika praktične politike u uvjetima neujednačenog razvoja i socijalnih nejednakosti, različitih kulturnih razvoja, brige o očuvanju tradicije i nacionalnih identiteta. Društva koja u prvi plan ističu predrasude i diskriminaciju

uništavaju i stvaralačku snagu pojedinca i ujedno svoju emancipaciju. Naime, dvolično je zalagati se za ravnopravnost svih država i naroda a istodobno na unutarnjem planu diskriminirati neku nacionalnu zajednicu ili manjinu, osuđivati pritiske drugih zemalja a u svojoj zemlji vršiti pritiske, izdvajati podčinjavanje nečijoj volji jedne od strana u bilo kojoj vrsti sukoba a istodobno treće pokoravati svojoj volji, osuđivati eksploataciju multinacionalnih kompanija a ujedno ne uzeti u obzir iskorištavanje bogatstava u svojoj zemlji od istih. Kao što je važno uočavati i savladavati navedena proturječja važno je na osobnoj razini prevladavati egoistične interese s jedne strane i poniznost s druge strane. To je put oslobođanja od ovisnosti i nejednakosti. Zato formula pravednosti „svakom čovjeku je slobodno da radi što hoće, s pretpostavkom da ne vrijeđa slobodu ni jednog drugog čovjeka“, itekako ima smisla.

P. Matvejević i S. Šuvar satiričnom ilustracijom nazvali su aktualnu političku demokraciju – *demokraturom*.²¹ Vizualna sličnost kombinacije riječi koja u svojoj osnovi ima riječ *demos* dopunjena je karikaturom vladanja. „Demokratura“ kao karikatura demokracije puna je značenja. Njome se u apatičnim sredinama označava varljivost, plašt za prikrivanje zbilje samog društvenog sadržaja.²² One vladaju u velikoj većini zemalja u svijetu bez obzira na ustave, parlamente, izbore i prava svih punoljetnih građana da biraju i budu birani. Šuvar navodi da će politička demokracija vjerojatno završiti u globaliziranom i izvanjski uniformiranom društvu u kojem je velika manjina vlasnik sredstava za proizvodnju, a velika većina vlasnik jedino vlastite radne snage koju unajmljuje; u kojem su svi slobodni da kupuju ili prodaju, ali velika većina ipak živi u razmjernom siromaštvu; u kojem svi ili gotovo svi mogu uživati slobodu misli i govora, ali velika većina ne može baš ništa promijeniti u svom materijalno i duhovno oskudnom životu; u kojem su svi pravno jednaki, ali je velika većina ugnjetavana i manipulirana te ni o čemu bitnom ne odlučuje. Šuvar zaključuje da će drugačije uređenje svijeta doći po logici dubljih, tektonskih kretanja u biću samog suvremenoga kapitalizma koji nastoji naći rješenja za poteškoće svoje reprodukcije, i u središtu i na periferiji.

Pitanje je kako se građani služe svojim građanskim pravima te shvaćaju li svoje građanske obveze i dužnosti. Odgovor na to pitanje svatko za sebe može sagledati u sredini u kojoj radi i živi, kao što se služenje građanskim pravima nedvojbeno može uspoređivati prema stupnju upotrebe građanskih prava u različitim sredinama. Da su građanska prava ušla u širu primjenu, pokazuje se prepoznatljivim oznakama: inicijativom, jasnoćom i argumentiranim pristupom pitanju koje se razmatra, sposobnošću razumnog

21 Šuvar, 2004:122-124

22 Hardt i Negri navode da demokracija, zajedno s aristokracijom, nije ništa drugo nego fasada jer je moć de facto monarhijska (2009:310).

kritičkog rasuđivanja, kao i društvenim sustavom koji potiče otvorenost, kreativnost, marljivost, pokretljivost i životvornost. Za primjer se može uzeti odnos prema jednakosti u vrijednosnom smislu i sagledati postoji li jednakost zaista u odnosima među ljudima ili je svoje postojanje rezervirala samo za papire na kojima je zabilježena kao jedna od osnovnih vrijednosti, a koja se u stvari nevjesto oponaša u odnosu prema istinskoj ljudskosti.

U razmatranju suvremene filozofije društva mlada beogradska filozofkinja B. Koljević (2010:17-18) istraživanjem je nastojala artikulirati kako *demokracija može biti pravi naziv koji tražimo za buduću novu politiku*, i što je još važnije, da je političko u suštini demokratsko. Ideja koju Koljević zastupa sadržana je u tome da *suverenitet* i *demokracija* moraju biti ponovno zajedno promišljeni. Razlog traganja za *demokracijom* ili *principima* demokracije, kao nečim najkonstruktivnijim, *stvaralačkim potencijalom za političko*, između ostaloga leži u tome što je demokracija *par excellence* pojam političke prakse, oblik praktične politike. Uspostavljanjem globalne strukture moći *demokracija* je zamijenjena *demokratskom upotrebom sile* i *demokratskim ratovima*, *sloboda* je zamijenjena *našim vrijednostima slobode*, *nasilje borbom za pravednu stvar*, *pravda stabilnim funkcioniranjem sustava*, a *zakon izuzecima* (2010:23). Izdvojeno je da put u totalitarizam nastaje kada se određena alternativa vrednuje kao „jedna i jedina“ i kao ekskluzivan izbor „za humanizam ili protiv njega“; otvara se diskurs *prijatelj – neprijatelj*.

Prema tezama M. Hardta i A. Negrija, autora knjiga *Imperija* i *Mnoštvo*, ostvarivanje demokracije na globalnoj razini proizaći će iz mnoštva. *Mnoštvo* se sagledava kao politički subjekt koji ima mogućnost organizirati otpor prema globalizaciji putem mreža koje hijerarhijski autoritet zamjenjuju *odnosima suradnje*, u kretanju spontanosti anarhije i moći masovnog otpora, koji nije u potpunosti anarhičan, već teži stvaranju *zajedničkog* i *općeg*. B. Koljević izdvaja da se najupečatljiviji primjer koji pokazuje da autori uopće ne razrješavaju pitanje i odnos između „demokracije“ i „suvereniteta“ nalazi u *Mnoštvu*, u tvrdnji da „pojam suvereniteta iziskuje da jedan uvek vlada i odlučuje“, pa iz tog razloga mnoštvo ne može biti suvereno (2010:110).

Hardt i Negri navode da je kriza demokracije povezana i s korupcijom i s nedostatnosti njezinih institucija i praksi, ali i sa samim tim pojmom. Dio krize, smatraju autori, danas leži u tome da nije jasno što bi demokracija trebala značiti u globaliziranom društvu (2009:223). Još je Lenjin teorijski obnovio koncept dokidanja države jer je država bila postavljena iznad društva, izvan njegova osjetilnog opažaja, blokirajući demokratski izraz. Danas mnoštvo treba dokinuti suverenost na globalnoj razini. To je za Hardta i Negrija značenje slogana *drugačiji je svijet moguć* (2009:332).

Umjesto zaključka

Teza da se kapital danas sve manje izražava u zemljištu, tvornicama, alatima i strojevima, a sve više u znanju i vještinama ljudskoga faktora zaslužuje pomno razmatranje. Društveni kapital, kako Fukuyama naziva povjerenje, postat će važniji od fizičkoga kapitala. Pitanje je zadovoljava li se cilj istraživanja samim opisom pojave u smislu istraživačkog rutinskog postupka ili se određena pojava pokušava razmotriti u vremenskom ili povijesnom kontekstu. U tom smislu, u prostorno-vremenskom obuhvatu promatrano prema društveno-povijesnim situacijama i društvenim odnosima i njihovim oblicima, u prethodna dva stoljeća područje europskog jugoistoka sadrži obilje podataka (Otomansko carstvo, Austro-Ugarska Monarhija, Država SHS, Kraljevina SHS, Kraljevina Jugoslavija, FRJ, FNRJ, SFRJ, novoosnovane države). Istraživačima je otvoreno područje analize različitih društveno-povijesnih situacija, usporedbi s postojećim društvenim odnosima i oblicima, sagledavanja postojanja oblika nejednakosti između ljudi, postojanja suprotnih interesa po pitanju materijalnog bogatstva, društvenog ugleda i društvene moći. No sasvim je sigurno da se pitanju povjerenja, korištenju znanja i vještina ljudi za uspostavljanje mira na ovom području nije pridavala potrebna pozornost. Možda se uz ovu tvrdnju stekne dojam da se pretjeruje u dokazivanju, no radovi na ovu temu ne mogu biti zanemareni. Dovoljno je prisjetiti se primjera iz ne tako davne prošlosti kada se uz rat bez ikakvih problema odvijao proces privatizacije. Kako razlike u interesu izazivaju oštre sukobe između suprotnih strana, problem društvene nejednakosti u tom razdoblju počeo se vrtjeti oko nacionalne pripadnosti. Mašinerija popratnih ideoloških refleksa drobila je i istodobno klesala granice duha i načina mišljenja, s povratnim učinkom produbljivanja predrasuda, siromaštva i bijede za veliku većinu ljudi. Ovisno o prostorno-vremenskom i populacijskom obuhvatu bitno je izdvajanje pojedinaca i društvenih skupina koji su zagovarali, ali i prakticirali povjerenje. Svakako manjka istraživanja o znanjima i vještinama koji su se koristili ili se koriste za interese šire društvene zajednice; da ljudi zajedno rade, proizvode i razmjenjuju iskustva, a ne da u vladajućoj duhovnoj i političkoj klimi grabe neku vrstu dnevne koristi ili da s vremena na vrijeme međusobno ratuju.

Jedna od uzrečica koja se na ovim prostorima koristi za nejasne situacije glasi: *Ako ne može drugačije, onda idemo pošteno, pa tko koga prevari!* Lekcija koju ljudi na ovom području trebaju naučiti, odnosno lekcija koju bismo svi mi koji živimo na ovom području trebali naučiti, jest ulazak u praktičnu upotrebu obrazovanja. Naoružavanje obrazovanjem, a ne puškama, tenkovima i topovima put je prema istinskoj demokraciji. Jednakost koja će se na taj način primjenjivati bit će istinski prijatelj istine i slobode jer neće biti uobrazilja, neće biti lažna jednakost primjenjivana na papiru, a ne u stvar-

nosti. Kada istinski zaživi, ona će u sebi sadržavati požrtvovanost i moralnu snagu svih naroda na ovom području, jednakih po pravima. Ona je jedna od varijabli prema kojoj ćemo vidjeti jesmo li dorasli novom svijetu ljudskoga društva

Literatura:

Bakić-Hayden, Milica, *Varijacije na temu 'Balkan'*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, I. P. „Filip Višnjić“, Beograd, 2006.

Durant, Will, *Um caruje: životi i mišljenja velikih filozofa*, s engleskog preveo Miloš Đurić, Dereta, Beograd, 1990.

Đurić, Mihailo, *Sociologija Maksa Vebera; Iz istorije moderne filozofije*, Službeni list SRJ, Tersit, Beograd, 1997.

Haralambos, Michael; Holborn Martin, *Sociologija: teme i perspektive*, s engleskog prevela Mirjana Pačić Jurinić, Golden Marketing, Zagreb, 2002.

Hardt, Michael; Negri, Antonio, *Mnoštvo: rat i demokracija u doba Imperija*, Multimedijalni institut, Zagreb, 2009.

Koljević, Bogdana, *Biopolitika i politički subjektivitet*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.

Fukuyama, Francis, *Povjerenje: društvene vrline i stvaranje blagostanja*, prevela Sonja Vučković, Izvori, Zagreb, 2000.

Hrvatski enciklopedijski rječnik, ur. Matasović, Ranko; Jojić, Ljiljana, Novi Liber, Zagreb, 2003.

Hrvatski enciklopedijski rječnik, autori Anić, et. al., knjiga VIII, EPH d.o.o., Novi Liber d.o.o., Zagreb, 2004.

Marx, Karl; Engels, Friedrich, *Rani radovi*, deveto izdanje, preveo Stanko Bošnjak, Naprijed, Zagreb, 1989.

Mises, Ludwig von, *Birokracija*, preveli Ivica Urban, Predrag Bejaković, Nevenka Čučković, Institut za javne financije, Zagreb, 2005.

Politološki rječnik: država i politika, Dieter Nohlen (ur.), s njemačkog preveli Marinko Krajnović, et. al., Pan Liber, Osijek, Zagreb, Split, 2001.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, obradio T. Maretić, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, dio XI, Zagreb, 1935.

Sociološki rečnik, priredili Mimica, Aljoša; Bogdanović, Marija, Zavod za udžbenike, Beograd, 2007.

Šuvar, Stipe, *Hrvatski karusel: prilozi političkoj sociologiji hrvatskog društva*, drugo prošireno izdanje, Razlog d.o.o., Zagreb, 2004.

Veselinović, Janko, *Golubić (Obrovački) kroz vjekove i danas*, drugo, izmijenjeno i dopunjeno izdanje, J. Veselinović, Golubić, Novi Sad, 2010.

Vujčić, Vladimir, *Kultura i politika*, Politička kultura, Zagreb, 2008.

Weber, Max, *Vlast i politika*, ur. Katunarić, Vjeran, prijevod Senka i Ivan Burić, Naklada J e - senski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1999.

Summary

This paper explains the importance of trust and discusses the importance of building trust as the stability conditions in Southeast Europe. Set aside the notion of trust, and the theoretical methods used to Fukuyama's method of confidence. Emphasis is placed on the need to build a democratic culture. In a closed society can not be spontaneous, as it can not be opened and that there is no confidence in the nearest environmental and working conditions. One conclusion is that the terms openness, spontaneity and confidence can not resist. They are complementary and important for the maintenance of friendship, unity and harmony.

Key words: trust, spontaneity, openness, democratic culture

